

Ф И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу
VI 2015 12
универзитет у бањој луци
филолошки факултет

О ХУМОРУ БРАНКА ЂОПИЋА

Апстракт: *Хумор Бранка Ђопића ушемељен је у завичајном језику, обичајима и начинима размишљања, као и у веома разноликим подручјима Ђопићевој живојној искустви. У неочекиваним хумористичким обрћима Ђопић иросветљује муку и бегу живоћа у сеоској заједници, као и на личја бега из родног краја у ипографији за лакшим преживљавањем. У ведријем облику шај хумор објасњава његове приче о деци и животињама, о њиховим неслауцима и узајамној иривржености. Поред тога, код Ђопића су хумористички дочарани и сусрети сеоске и урбане културе, као и ишћеви и страништво рајних збивања. У најширем смислу шај хумор је, нарочито у причама о Насрадин-хоџи, у сервантесовској традицији раскола између онога „што сањамо и што нам се догађа“.*

Кључне речи: *хумор, иронија, шала, завичај, мука, невоља, иривога, децији, урдани, сеоски, рајни.*

1. На раскршћима свог времена

Можда се тек у неком свеобухватном доживљају природе, завичаја и странствовања, блиских и далеких људи, путева и странпутица племенитости и суровости, разабире и понеко зрнце од свега онога „што сањамо и што нам се догађа“. Стога је драматичност искуствене, интелектуалне, осећајне и моралне подлоге, као и свега што из ње ниче, често и залог узбудљивости уметности речи. У том смислу, на великим раскрсницама и у противречним обрћима животног пута Бранка Ђопића крију се и бројне полазне тачке његовог изузетно разноликог књижевног стваралаштва. Рођен у подгрмечкој недођији, остао је без оца у четвртој години, рано је научио од вољеног деда Раде да је „небо везано за земљу кукама и ланцима“ (Ђопић 1983^b: 8), чврсто је као дечак веровао у све што му деда каже и ту своју веру је овековечио у *Башићи слезове доје*. Од шесте године је чувао јагањце, играо се са чобанима и добијао батине кад му стока зађе у туђе жито. Већ тада су га „старији у селу [...] плашили школом“ претећи му да ће му „учитељица одрати кожу са леђа“, а поп „одсећи језик“ чим нешто скриви (Исто: 12). Већ по завршетку основне школе, док је похађао нижу гимназију у Бихаћу, а затим учитељску школу у Бањој Луци, Сарајеву и Кар-

ловцу, као и касније у животу, имао је прилике да наслути шта се све крије у тој претњи.

Као средњошколац био је избациван из школе због својих левичарских снова, због којих ће и касније често бити прогоњен, нарочито кад сагледа нека њихова наличја у стварности. Своје прве „шаливе пјесмице, анегдоте и чланчиће“ почео је да објављује у Бањој Луци у хумористичком ђачком листу *Олегалог* и већ тада су му због њих многи „пријетили батинама“ (Исто). Али као студент педагошко-филозофске групе Филозофског факултета у Београду непосредно пре Другог светског рата био је препознат као изузетно даровит приповедач и добио награду „Милан Ракић“ 1939. године за своју прву збирку приповедака *Погрмечом*, објављену 1938. код значајног београдског издавача Геце Кона. Учествовао је затим, као изузетно популаран патриотски песник и прозни писац, у партизанском покрету отпора и био је носилац Партизанске споменице 1941, а непосредно после рата настанио се у Београду. Његов миран живот био је први пут угрожен када је у Дубровнику на Лападу написао „Јеретичку причу“ – коју је и објавио 22. августа 1950. године у *Књижевним новинама*. У тој причи усудио се да ода општепознату државну тајну да политичка врхушка и код нас веома луксузно живи. Због тога му је Тито учинио част да га лично нападне на конгресу

Антифашистичког фронта жена у Загребу 29. октобра 1950, истичући да је он „узео читаво друштво и приказао га, одозго до доле, као негативно“ и тако „постао инструмент у рукама реакције, а индиректно и у рукама Иформбироа“ (Поповић 1994: 43)! А када га је још укорио што „лаже“, што је „изнио неистину“ (Исто) о луксузу политичких функционера, Ђопићевој мајци Соји (Софији), која је седела као делегат у другом реду, „гласно се отело“: „Не, мој Бранко никад не лаже“ (Исаковић 1985: 22)!

Када је Ђопић у октобру исте године објавио још једну „јеретичку причу“, под насловом „Ко с ђаволом приче прича“ (в. Ђопић 1950: 2), у којој се усудио да помене да у нашој земљи има и корупције, хајка је добила опасне јавне размере. У тој причи о некој измишљеној, наводно објављеној фикционалној прози реч је о разним облицима корупције у којима су се лично препознале и нашле увређене неке наводно „стварне“ особе! Непосредно по објављивању те приче уследио је жесток напад на Бранка Ђопића у чланку штампаном у два наставка 28. и 29. октобра 1950, на веома истакнутом месту, безмало на целој *групој* страници *Борбе*, где се дотад никад није објављивала књижевна критика! Непотписани аутор, Моша Пијаде, уз невољку асистенцију Милована Ђилааса (в. Ђилас 1983: 232), тврдио је да Ђопић заступа „став, у суштини реакционаран и непријатељски према данашњици“, те да онај „ко с ђаволом приче прича има право да очекује да му се о главу лупају“ (Ан. 1950: 2). Ипак, та бучна канонада је убрзо утихнула – можда и због Ђопићеве популарности: од ослобођења до 1952. његова дела су „штампана у милион примерака“ (Поповић 1994: 50). Већ 1953. Ђопић добија за свој први роман *Пролом* награду Централног већа Савеза синдиката Југославије, на основу одлуке жирија у чијем раду је учествовао и Иво Андрић. А када је опет у новембру 1954. био позван на одговорност, у Контролну комисију ЦК СКЈ, могао је себи дозволити да надлежним друговима каже „ја не желим да пишем своје романе у копродукцији с Градским комитетом“ (Поповић 1994: 55–56).

Године 1958. његов роман *Не љујуј брoнзана сѝражo* добија НИН-ову награду, али као да се информбировска етикета опет повампирила када је на годишњем одмору са супругом у Совјетском Савезу дао интервју *Литерарној газети*, објављен 26. јула 1960, у којем је изјавио да се књижевност у његовој земљи сувише ослања на „експериментисање“ (Исто: 66), што се могло протумачити као њено претерано угледање на западне узор. Недуго затим изјавио је у *Дневном информативном билтѝну* Танјуга (1. августа 1960) да југословенска литература „робује западу“ (в. Пековић 2000: 90), а у то време се појавио и један немачки приказ *Глувој баруѝи* у којем је истакнуто да су се „партизани више обрачунавали са ’унутрашњим непријатељима комунизма’ него са Немцима као окупаторима“ (Исто: 88). Без обзира на пропагандни призвук тог приказа – у којем је истакнуто да Ђопићев роман има исто значење као Ђиласова *Нова класа* и да се он „у Југославији не може да добије (*sic*)“ (Исто), и при најповршнијем читању тог романа јасно је да се Владо Цицвара, „политком“ подгоринског одреда, углавном обрачунава у том делу по „кратком поступку“ (Ђопић 1983⁸), без суђења и саслушања, не само са својим идеолошким противницима него и са свим својим потенцијалним неистомишљеницима. Буржоазија и сваки кулак су за њега „природни непријатељ пролетаријата и револуције“ кога треба ликвидирати (Исто: 38), па стога и добија надимак „крвави комесар“ (Исто: 39).

Исте 1960. године Ђопић је био искључен из партије, али бура се опет брзо стисала. Огромна популарност, посебно дечије литературе Бранка Ђопића, вртоглаво је расла, а уследила су недуго затим и велика признања, укључујући, између осталих, Седмојулску награду Србије (1969) – коју је, како рече, „очекивао одавно“ (в. Пековић 2000: 88), Награду АВНОЈ-а (1970), Његошеву награду (1972), као и Орден југословенске заставе са лентом (1975). Али ожиљи од прогона и разочарења су остали; били су дубоки и пријатељима све видљивији: пут до Бранковог моста био је поплочан, упркос изворима неискрпног хумора.

И Попић је „26. марта 1984, [...] окончао [...] живот на обали реке где је преспавао своју прву ноћ у престоници“ (Поповић 1994: 124). У свом опроштајном писму наш највећи дечији писац, који је у младости „засмејавао све око себе“ (Ђосић 1985: 41), а и касније „могао и највећег скептика да засмеје“ (Максимовић 1985: 7), непосредно уочи самоубиства записао је: „Збогом лијепа и страшна животе!“ (Поповић 1994: 125).

2. Са сеоским мученицима

Изузетна разноликост Ђојићевог књижевног стваралаштва огледа се, између осталог, и у природи хумора који је неговао. С тим се, с чим се и како се све није шалио Бранко Ђојић! С мукама и невољама свог родног краја, с којекаким врдаламама гладних сељака, с просјацима, њиховим слеповођама и суманутим „ходалицама“ (у истоименој причи). Па и с бегунцима из свог завичаја који су, идући „трбувом за крувом“ – као и онај славни ратник у завршном акорду *Башиће слезове боје* (Ђојић 1988: 195) – негде одлутали у тзв. бели свет. А шалио се он и с децом, са животињама и биљкама „у царству лептирова и медведа“, с мачком Тошом, с ратним подухватима Николетине Бурсаћа и других витезова све смешнијег и све тужнијег лика. Најзад, помало се шегачио и с неким првоборцима из свог завичаја који су се, свикли да у рату бирају добре положаје, убрзо затим довели уносних мирнодопских „положаја“. Чак се и Миловану Ђиласу чинило да је терао шегу с њим „на информативном разговору“ 1950. кад му је Ђојић рекао да му је „јасно“ шта је све „забрљао“, а Ђилас га је, знајући га „као шерета“, на крају упозорио: „Немој да причаш, а сад, кад изиђеш на ходник, смијаћеш се у себи: Ала сам га прерадио.“ (Ђилас 1983: 232). Најзад, ко зна зашто је „исекао из новина и залепио на врата“ свог стана Титову изјаву да неће бити ухапшен (Поповић 1994: 45) – да ли као меру безбедности или као својеврсну, ироничну шалу? Односно, како он рече с тим у вези, ко год дошао по њега, „кад то прочита, неће имати храбрости ни да зазвони“ (Исто: 46)!

Његове разнолике шале васкрсавају и данас, подсећају нас каткад и на понешто што нам је „однекуд познато“, не само из прохујалих времена и неког другог света. Те шале нас понекад разведравају и засмејавају, али често и обеспокојавају у знаку хумора, као знамења људске издржљивости нарочито туђих, али често и властитих мука. Већ на првим корацима свог приповедачког проходавања, у збирци прича *Пог Грмечом* 1938. године, Ђојић се шали са сељачким јадом, бедом и невољом људом. У причи „Мука крвава“ – под насловом од којег тешко да бисмо могли очекивати неке комичне обрте – главни јунак приче, Остоја Вукоброд, „сиромах бојжи“, кога је мајка родила да се пати „у ова чемерна и жалосна времена“, ¹ у недељна јутра слути да никуд, ником и нигде није приспео. Већ трећу недељу он се „није пресвукао: а оно жалосних опраних рубина све су му у ритама па нит их помаже крпити, нит их онаке можеш да обучеш“ (53). Није приспео, дакле, ни у цркву ни у механу, а тешко му је и да остане код куће – ко зна, увек може неко да налети и затекне га онако „неопрана и жалосна ко сужња у тавници“ (53). И шта ће јадан него да отпреми жену с цурицом у род да штогод испроси, да би затим „привезао пашче пред сам праг“, „закључао врата“ и „потрнуо ватру, да се чини као да је и он некуда отишао“ (53)? У знаку разних успомена на своју „љуту сиротињу“ и незнађе које је делио са женом, он се сам-самцит у својој кући сећа и претходне луде пијаначке ноћи у механи. Ту га је неки његов саговорник убеђивао да је „најбоље пити и никад се не тријезнити, јер кад се отријезниш, убићеш се“ (56). Најзад, кад се дигне „с лежишта као авет“, он ће одмотати с неког старог самара „танак умашћен коноп-

¹ Бранко Ђојић, „Мука крвава“, *Бојовници и бјејунци: Пог Грмечом; Бојовници и бјејунци; Насрадин-хоџа у Босни; Делија Марјин; Планиници; Животи у мајли*, Сабрана дела 1, [*Пог Грмечом*], 53. У даљим наводима из ове приче бројеви страница дати су у основном тексту у заградама. Ђојићева збирка прича *Бојовници и бјејунци* провобитно је објављена под насловом *Борци и бјејунци* (Геца Кон, Београд, 1939). У поновљеном издању објављена је под насловом *Бојовници и бјејунци* (Нолит, Београд, 1956) по опредељењу аутора, који је желео такав наслов и у првом издању.

чић“ (56–57), да га „смота у њедра“ (57), изиђе из куће, изује опанке и попне се на „једну стару крушку“ (57) – и то, да би био лако уочљив (!), на огранак с којег се лепо види његова кућа и њива, решен да се обеси. Али у том часу он угледа неколико туђих говеда која „халапливо“ пасу „усред његове њиве“ (57), заборавља „и конопац и вјешање“ и јурне „низ стрмину“ – трк за туђом стоком! Да ли и данас тај обрт одјекује као нека шаљива порука свима нама у новонасталим околностима у којима смо се за-текли?

Али, понекад у тим својим раним јадиковкама над муком и бедом сељачког живота у свом дечачком видокругу, он се шали и на саввим други начин, у којем открива пакост и злобу у односу према туђој муци и несрећи. Тако у „Посљедњем путовању Шемсе међедара“, једне влажне и хладне вечери, на једном од оних „невеселих, скитничких путовања далеким друмовима“, у потрази за неким „студеним коначиштем“, Шемсо осећа „некакву преголему тугу коју жив бојжи створ са собом носи, а нема никога под небом коме би је исказао и повјерио“.² За Шемсом се вуче његов изгладнели, мршави медвед Мишко, једини живи створ с којим он дели своју судбину. И док звецка ланац којим је медвед везан за Шемсину руку, Шемсо „добро зна и осјећа да медвјед иде за њим оборене главе, осјећа да из очију животиње гледа она иста нијема патња и сива туга која и њега мори“ (78), али се стиди „да се обазре на Мишка, јер му је крив, големо крив, што га је данас пијан ни за шта онако из-дио овим гвозденим штапом“ (78). После тог дозивања са стидом, муком и јадом помаљају се клице ироније, које се јасно разазнају кад на крају – „Једва једном, шућур Алаху!“ (81) – та два стара другара стигну у Добој. Шемсо је на том ходочашћу газио бос кроз блато да му не би „кондуре“ остале „у тешкој лепљивој иловачи“ (81), али његова и Мишкова мука и јад убрзо постају извор злобне забаве добојских чаршилија, који лако окрећу туђе муке на своје

весеље. У кафани „негдашњег беговског измеђара“ (82), док се гости гурају на прозоре, чим Шемсо подвикне „Де поиграј, ме-е-еђеде“, он и Мишко су дочекани „пљуском ријечи“ као стари познаници:

- Охо, види Шемсе, још је жив стари кеџац, а ја, дина ми, мислио да је давно одскочио...
- Ехеј, Шемсага, јеси л навраћо горика прико Саве да ти славонски хећими намисте и то друго око?
- Аман, аман, ће ти се тако удебели то твоје звире, мора да си га плахо добро хранио зимус.“ (82)

А шта ће Шемсо друго него да на сва та „задиркивања“ искриви „своје гараво лице на осмијех“ и да се теши да, ето, „докону свиту свашта падне на ум...“ (82). И да још једном јакне на крају над својим отрованим медведом који скапава: „Куку, једини друже и хранитељу мој, шта ћу брез тебе?“ (87).

3. Међу просјацима, „ходалицима“, затвореницима и бегунцима

Хумористичко просијавање кроз тамније стране живота назире се и у сликама просјака у причи „Прољеће“, у којој они, „поклопљени сивим шеширима, плетеним капама и фесовима“, праше друмовима и, „ступајући на шљакама“, журе да стигну на црквену славу Светог Ђорђа у неком селу.³ Међу њима један слеповођа утувљује у главу свом слепцу нове „сљепачке пјесме“, а кад „слијепац не би ’оварисао’ како треба пјесму, сљеповођа би га чвркнуо кажипрстом по глави:

- Ено га јопет, бетерника једног блентавог. [...] Ето, јеси ли сад утувио, јадан сам ти ја с тобом тако ту-пијем. Ништа од нас сјутра неће бити.“ (378)

Сличан тугаљиви подсмех избија из очаја у сликама раног пролећа у причи „Ходалице“, кад заједно с првим висибабима навале по друмовима којекакве „будале, лудаци и тихи занесењаци“ (378). Нико од њих не носи никакву торбу ни било шта „у чем би се могло нешто понијети“ (378) – и већ по томе се види да они нису просјаци. Неки од њих просто

² „Посљедње путовање Шемсе међедара“, *Бојовници и бјејунци: Под Грмечом*, 77. У даљим наводима из ове приче бројеви страница дати су у основном тексту у заградама.

³ „Прољеће“, *Бојовници и бјејунци: Живој у мајли*, 384. У даљим наводима из ове приче бројеви страница дати су у основном тексту у заградама.

крену с говедима уверени да ће тако наћи некакво преноћиште; други се чуде што „набасаше на људе“; трећи прескачу плотове да што пре стигну „некаквом свом тајном циљу“ (378), док неки „висок старац“ показује некакву издледу цедуљу и „сваком прича да чека јединца да се врати ’с Италије, а тренутак касније почиње грчевито да плаче“ (378–379). А ту је и неки средовечан човек, „наоко ћутљив“, који сваком „брзоплето и нашироко приповиједа како му се у сну јавио светац и казао му да ће на окуци друма, под храстовим жилама, пронаћи ћуп са дукатима“ (379). У знаку сличног бесловесног самопоуздања неки други „лудак“ хода по селима у подножју велике планине и обраћа се сваком човеку кога сретне: „Еј, досту, ајдемо, болан у Америку. Зарадићемо големе паре.“ (383).

Исткане од ситних локалних нити подгрмечке забити, ове слике живе у свом чудесно сложеном трагикомичном сазвучју и као нека згуснута метафора свеколиких облика лутања људи у разним временима и просторима. У том погледу им се придружују и неке друге приче о залудном очекивању лаког живота у туђини, па се, рецимо, у причи „Земља које нема“ цело село, „и дјеца, и снаше и стари људи“ уљуљукују „сном о богатој срећној земљи Аргентини, о другој Америци“.⁴ Али из те „друге Америке“ син пише оцу да је тамо пропљувао крв на послу и шаље му тридесет и један „крвави песо“, које избезумљени стари отац прима и у себи виче: „нема те Аргентине, нема друге Америке, све је то лаж и магла“.⁵ На сличној ироничној подлози бескрајних асоцијација на различите људе и времена распреда се и прича „Растанак“, у којој је реч о младом брачном пару у часу кад се муж спрема да крене у туђину. Он убеђује вољену жену да мора кренути у бели свет: не би „тек онако потего у ту срећну Вранцуску“,⁶ а она му на то одговара да он не зна „шта је жалосно женско“ (305). Сутрадан ујутру он је и не буди пред одлазак,

него јој само оставља у заједничком кревету „јуче купљену свилену мараму“ коју је она „одавна желила“ (306): „Кад се дијете пробуди, обрадоваће се поклону, знам ја њу“ (305).

И најзад, зар није на местимично сличној двосмисленој потки ироничног снатрења исткана и прича о Лази Угарчини који у старости с лакоћом гура изнајмљене тачке у свету недељу. Док га његови знанци, у недељној доколици, гледају „јопет жива и здрава“, они се сећају какве је све муке претурио преко главе:

„Двапут је њега у Америци у руднику затрпавало, кад се отуда враћо сву су му зараду лопови покрали, у рату је пропатио ко нико његов, па опет му ништа не би; прегрми и пропаде Швабо и његова сила, а Лазо остаде.“⁷

И док га његови стари знанци запрештено гледају како иде „још увијек оним истим лаганим кораком“, он им се причинља „према облачну тешку своду“, „некако голем и необичан баш као светац који тек што се спустио с небеса и ногом додирнуо брдељак“ (325). Пред тим чудом вечне теме опстајања у пропасти један од посматрача „умало се не прекрсти“ (Исто), али зар то „чудо“ не звучи и као нека одавно нам позната наша историјска прича?

У знаку још наглашеније ироничне колико и озарене интонације лебди и казивање у причи „На слободи“, у којој нам се сеоски песник Ђуро Пејић жали да је „одрапио мјесец дана“ у среској „бувари“ – и то „на правди бога“, „због два јавора одсјечена у државној шуми“.⁸ А кад му жена по повратку из тамнице изнесе за ручак „комад бајата јечмена крува и двије-три ситне главице лука ’мађарца“ (96), он ће, свикао на затворску госпоштину, да примети да је тамо, „код нас у бувари била боља рана, дупло боља“ (97). На то ће га жена припитати зашто није „остао тамо“ (97), а како он на то питање нема одговора, отићи ће да коси и размишља како је, ето, „у решту“ и

⁴ „Земља које нема“, *Бојовници и бјејунци: Планинци*, 286.

⁵ Исто, 287.

⁶ „Растанак“, *Бојовници и бјејунци: Планинци*, 304. У даљим наводима из ове приче бројеви страница дати су у основном тексту у заградама.

⁷ „Ни славан ни страхан“, *Бојовници и бјејунци: Планинци*, 324. У даљим наводима из ове приче бројеви страница дати су у основном тексту у заградама.

⁸ „На слободи“, *Бојовници и бјејунци: Под Грмечом*, 94. У даљим наводима из ове приче бројеви страница дати су у основном тексту у заградама.

све друго било „боље“ (97) – није човек морао да диринци. Па и у „Причи о седморици из апсане“ сви затвореници, невољници које је живот осудио на којекакве врдаламе и непочинства, осећају да су се нашли у тамници „на правди бога“ – један „због шумске штете“, други „због некаква шверца“, трећи што је мало припретио „сикиром шикаторима“ приликом „пљенидбе за порезу“, четврти што је само „тукао жену и пребио јој руку“, пети што се мало потужио „на данашњу власт“.⁹ У том окружењу сеоски песник Ђуро Пејић теши своје другаре да су они, заједно с њим, „најача и најжиглавија сорта“ и прича како му се „чуди свијет“ што је „вавијек весео“, иако га „реште и глобе и туку“, а поврх свега тога је још и „пуки сиромас“ (104). Да ли се то стари Ђопићев шаљивција опет с нама шали или можда верује да се нека дубља збиља крије у позадини његових веселих маштарија:

„Осећам ја добро: нек они нас и туку, и деру, и вјешају, нек на нами свак и гори и бољи и оре и копа, јопет ћемо ми остати и преживити све њи. Јер, браћо, чини ми се да је наше корјење и дебље и дубље него ичије на свијету.“ (104)

И на какве нас све околности и обрте српске старије и новије историје ова помало шаљива збиља не подсећа? И зар није бар неком од нас она однекуд позната и данас: „Није све пропало кад пропало све је“, што рекао Рајко Петров Ного (1989: 40).

4. У царству детињарија

С друге стране, Ђопић се бранио од свих тих невоља и јада свог завичаја не само хуморним просијавањем у свом приповедању него врло често и бегом у неки други, бајковити дечији свет, увелико настањен биљкама и животињама. Већ у својој првој збирци дечијих прича објављеној 1940. године, под насловом *У свету лейтирова и медведа* (касније у Сабраним делима под насловом *У царству лейтирова*

ва и медвједа), главни јунак у причи „Жућа и рачунција“ је престарели овчарски пас Жућа који више није ни за шта, па су му великодушно наместили „псећу кућицу“ у „једном углу винограда“, где нема „ни оваца, ни мачака, ни осталих паса, ни ничега“.¹⁰ У својој старачкој досади Жућа се залуд теши да би ветар можда могао нанети каквог крадљивца грожђа али, у жељи да још нешто уради у животу, на крају увиђа да би још једино могао да научи крта да рачуна. После годину дана крт схвата да су два пута два четири и тако, ето, наш самотни Жућа, иако је „већ добио псећу пензију и отишао да чува виноград“,¹¹ под старост постиже још нешто у животу. А у данашње време то ипак није мало постигнуће – јер не заборавимо да у Андрићевој Босни два пута два никад нису четири, а уз то се још и не зна колико су кад већ нису четири (в. Андрић 1976: 311), док у модернијој Орвеловој варијанти те савремене приче два и два могу бити не само четири него и три, и пет, и све то „истовремено“ (в. Орвел 2010: 249), нарочито ако вам то „Партија каже“ (Исто: 248)!

У знаку хумористичког озарења дечијег света распреда се и Ђопићева прича „Свирале“ (1940), у којој је реч о племенитости једног најменика, Јове Жежа, који је обећао домаћиновом синовцу да ће му можда оставити своје старе свирале. Дечак је толико усхићен тим обећањем да стално доноси најменику хладне воде с врела и полива му да се умије Утолико му теже пада разочарење кад после најмениковог потајног одласка не нађе обећане свирале. Али кад прође лето и дечаку припрете да је опет дошло време за школу, он ће скинути „с клина већ заборављену школску торбицу“¹² и, кад завири у њу, све ће му се на свету заљулати и претворити „у пијан сан: тамо на дну торбице поред таблице и читанке, лежале су старе најменикове свирале са пла-

⁹ „Прича о седморици из апсане“, *Бојовници и бјежунци: Под Грмечом*, 101. У даљим наводима из ове приче бројеви страница дати су у основном тексту у заградама.

¹⁰ „Жућа и рачунција“, *Приче испод змајевих крила: У царству лейтирова и медвједа*, Сабрана дела 10, 22.

¹¹ Исто, 25.

¹² „Свирале“, *Босоноги дјетињскиво: Приче занесеној дјечака*, Сабрана дела 11, 60. У даљим наводима из ове приче бројеви страница дати су у основном тексту у заградама.

вим Ђинђувама, најдраже свирале на свијету...“ (60–61). Зар је онда чудо што је дечак, кад је дунуо у свирале на путу до школе, угледао „најменика Јову Јежа како се однекле из даљине, са сунчана друма, окренуо и весело му намигнуо“ (61)?

У једној другој, свевременој и савременој, дечијој причи беспомоћна крушка моли свемоћног медведа да сачека да њени плодови сазру, па ће тада сами отпадати, опомињући га да у противном догодине неће имати шта да једе. На ту опомену медвед само брунда: „Шта је мене брига за догодине“!¹³ Кад следеће године остане без хране, крушка му пребацује што је није послушао, а он се срди што таква глупача хоће да му соли памет и оптужује је да није родила само њему „за инат“!¹⁴ Да ли нам је ова прича и данас однекуд позната? А шта нам у савременом контексту глобализма говори прича о „старом пауку“, „чувеном разбојнику“, који хоће да буде господар света?¹⁵ Као „мрачни ловац“ он плете своју мрежу у нади да ће „премрежити читаво небо“ и заклонити „сунце“, па ће „људи онда да седе у мраку“.¹⁶ Да ли нас и она на нешто подсећа?

У то своје сазвежђе књижевности за децу Ђопић се вратио и после громогласне политичке тутњаве почетком педесетих година прошлог века, у збирци *Приче испод змајевих крила*, објављеној 1953. године. У то време, на прагу својих „јеретичких“ разочарења у левичарске снове своје младости, објављена је његова прича „Шаров у земљи бајки“. У тој причи пас Шаров улази у својим сновима у земљу бајки, у оно „псеће село“ у којем „ти под узглављем пријатно миришу пржене кобасице с бијелим луком“, а чим ујутру „отвориш окце“, псећи кувар те пита да ли желиш за доручак „гускин батак или прасеће уво“.¹⁷ А кад стигне „на границу зечјег села“, Шаров ће угледати на

једној великој табли „насликано једно псето како члови пред грдно великачким зецом“, док зец држи у руци „витак прут“.¹⁸ Да ли се ту можда Ђопић теши или шали са самим собом у вези са својим левичарским сновима?

Уз сличне призивке блискости људског и животињског света у причи „Мјесечев гост“, Ђопић се опет враћа у свет свог детињства и говори о једном сирочету кога пази неки стари чобанин. Старац види колика је сирочетова туга за оцем по докорима „неког необичног тужног, али лепог цвећа покапаног росом“, тако лепог да је оно могло „да израсте само из дјечјих суза“.¹⁹ А када се дечак затим сети да му је управо сутрадан десети рођендан, Месец ће, да би му разведрио то сећање, окитити „читаву природу“, провући „кроз гране танку сребрну паучину“ и попрскати „пашњак с безброј блиставих звездица“ (70). Веверице ће му набрати лешника, а зечја поворка ће заиграти своје омиљене игре уз песме „Купус грицка зека мали“ и „Нек ми псето види реп“ (72). Да ли ту Ђопић можда већ слути да ће наставити да „грицка“ свој савремени свет, у нади да ће му надлежни керови само издалека „видети реп“?

У знаку тог повратка у свој разиграни, ведри дечији свет у којем исконску љубав никакве сумњиве и сумњичаве овоземаљске околности и злоба не могу да помуте, Ђопић се шалио са свим и свачим и у духовитим приповедачким обртима у *Доживљајима Мачка Тоше*, први пут објављеним 1954. године. У уводном поглављу гневни млинар Тришо носи свог мачка Тошу у цаку као „разбојника“ да га баци у реку, киван на њега зато што му „код толико миша у млину“ изједе „његову сланину“.²⁰ Мачак безазлено објашњава да је сланину однео миш, а кад га млинар упита зашто му је није отео, мачак му одговара да је отео мишу

¹⁸ Исто, 38.

¹³ „Медвед и крушка“, *Приче испод змајевих крила: У царству лејширова и медвједа*, Сабрана дела 10, 32.

¹⁴ Исто, 33.

¹⁵ „Паук, бубица и ветрови“, *Приче испод змајевих крила: У царству лејширова и медвједа*, 26.

¹⁶ Исто, 26.

¹⁷ „Шаров у земљи бајки“, *Приче испод змајевих крила*, Дечја штампа, Београд, 1953, 32.

¹⁹ „Мјесечев гост“, *Приче испод змајевих крила*, Дечја штампа, Београд, 1953, 68. У даљим наводима из ове приче бројеви страница дати су у основном тексту у заградама.

²⁰ *Приче испод змајевих крила: Доживљаји мачка Тоше*, Сабрана дела 10, 117. У даљим наводима из овог дела бројеви страница дати су у основном тексту у заградама.

сланину, али откуд се она одједном нашла у његовом, мачковом трбуху, то не би „знао казати“ (119). На сличан нагонски, рационално недодухатљив начин, мачак понекад омирише рибу коју је млинар Тошо уловио, а онда

„ – гле чуда – одједном видим себе како бјежим кроз траву с рибом у зубима. Још се и не окренем, а рибе већ нема. Јесам ли је појео, нисам ли – не знам, образа ми! Сира, опет, нестане чим се моја сјенка над њега наднесе, али шта сам ја ту крив. Нек бјежи као што ради миш, па ће се спасти. Зашто ми сам скаче у уста?“ (119).

Али као да млинар Тришо на неки свој загонетан, такође нагонски, ирационалан начин, надахнут властитом самоћом и љубављу према мачку као једином бићу с којим дели судбину, разуме мачка Тошу толико добро да је на сваком кораку спреман да заварава сам себе. Ако и може да га стрпа у џак као крадљивца да би га казнио, он никако не може да смогне снаге да га баци у реку. Један вир му је сувише плитак, други сувише дубок, а понегда му смета „сјенка врбе или тако нешто“ (117). Па кад се још напије, он ће размахнути џаком и дрекнути: „Хајде, цаче, баци ме у воду!“ (129). Али после пијанке с неким крчмаром, млинар ће изгубити џак док су се њих двојица пењали на орах да скину месец. Тако ће неки скитница украсти изгубљени џак, па ће на вашару у Преварантовцу стати до неког грлатог човека с кутијом срећака, који стално виче: „Миш бијели срећу дијели!“ (132). А скитница с мачком Тошом у џаку почеће крај њега да се дере да нуди право лавче на продају. Неки сумњичав радозналац ће затражити од скитнице да мало загледа у његов џак, „миш бијели“ ће прогристи рупу на врху, али ће и сам упасти у џак. А онда ће се сав свет на вашару разбежати пред опасношћу од „лавчета“. Заједно у истом џаку, поново грешком украденим, јер је неки сељак мислио да је у џаку његово прасенце, мачак Тошо и „миш бијели“ постају савезници и пријатељи. После других перипетија, забуна и подвала, мачак Тошо ће се наћи везан конопом у кући чика-Брке, везан тако да би могао да лови мишеве по кући, али да не би могао да се домогне сланине. Кад

„миш бијели“ прегризе коноп мачку Тоши, а онда га узјаши да би што брже побегли, угледаће у неком воћњаку Шарова, који од рођења жуди за слободом. Шаров ће од радости „цичати и ваљати се“ кад види да „миш бијели“ јаше на мачку Тоши, а његовој срећи неће бити краја кад му „миш бијели“ прегризе уже око врата и тако му поклони „пуну слободу, коју сироти Шаров није имао још од раног детињства“ (151). На крају ће њих тројица, традиционални, пословични непријатељи, сложено кренути према млину где ће их млинар одушевљено дочекати. А тада још само можемо да се запитамо када ће и неки људи моћи да се сложе као Попићев пас и мачка и да ли ће икад неки човек као велики „мачак“ дозволити, макар и у игри, да га узјаши неки мали, макар и бели, „миш“?

Исто тако на непосредној завичајној подлози хумористички су саздане и бројне слике сусрета сеоске и урбане културе у Попићевим романима и причама. Тако, на пример, у *Осмој офанзиви* (1964), реч је, између осталог, и о једном првоборцу који и после рата остаје, захваљујући својим ранијим ратним навикама, у лову на добре „положаје“. Као начелнику министарства њему често и „под спуштеним капцима“ блиста његова „свечана канцеларија обливена сунцем“.²¹ Његови другови га често пецкају као свог негдашњег ратног команданта, да му је „упала сикира у меџ“ (9), али у исти мах њега мука хвата кад му пред очима почне да се шири та „канцеларија, гола и пушта, без хљебна и неплодна, без прољећа и јесени“ (8). У том раскошном урбаном окружењу он се пита где је ту „његова кућа“ у којој „раколи задовољна кокош, цигуња прасе и уз ограду лута наоко докон мачак“ (12). А после неког времена, кад је већ напустио своју жену Ружу која му је изродила децу и доносила торбу с храном на ратни положај, он се теши да ће ипак наћи одговарајућу супругу која ће га увести у тај урбани свет: „Довешћу грађанку, праву грађанку, краве се боји...“ (103).

²¹ *Осма офанзива*, Сабрана дела Бранка Попића 8, 8. У даљим наводима из овог дела бројеви страница дати су у основном тексту у заградама.

5. На ратном попришту

Разнолики примери Ђопићевог хумористичког понирања у властита животна искуства и сећања, утемељена у завичајном језику, обичајима и навикама, огледају се и у ратним просторима *Доживљаја Николејине Бурсаћа* (1956). Прототип главног јунака у овом делу био је Ђопићев другар и заштитник од првог разреда основне школе, „босоноги стођаво“, „незграпни распасани дјечак“ (Ђопић 1983^д: 7), предусретљив, веома пажљив према њему, али и помало подсмешљив према свом штићенику, као „плавокосом ђачићу у црвеној личкој капи и новим опанчићима“ – „Их какав је – кô ђинђува!“ (Исто, 7–8). У тренутку кад се појави окупаторска немачка моторизација на друмовима, Николетина се као мобилисан момак чуди како тако преко ноћи пропаде држава: „а ја сам, богами, држао да је сами жандари могу бар пола године бранити, толико их је било.“²² У сличном духу хумористичког завичајног језика, он се и на самом почетку устанка обраћа својој „четној братији“: „Е, буразеру, нема више врдања, сад су дошле гаће на решето!“ (19). А кад се „под фијуком непријатељских зрна“ нађе са својим Јовицом Јежом на сеоском гробљу свог села, пошто је непријатељски напад одбијен, он ће прво „разнежено“ помиловати „уваљану папрат на дједову гробу“ и захвалити деди што га је добро заклонио. „Нека свога, па макар и на другом свијету“ (29). А затим ће замолити за опроштај „кумове, пријатеље и комшије“ што су их узнемирили на том „светом гробљу“, иако добро знају да то није „бањалучко вашариште на коме се пуца у лимене зецове“ (29).

Та елементарна, природна разнеженост је и иначе битно обележје овог Ђопићевог неустрашивог ратника, „митраљесца с голубијим срцем“ (47), како га ословљава она девојка којој он превија рањену ногу, чулно „затрављен“ њеном привлачношћу (53). Кад му она каже да је, ето, „слутила“ да ће баш он „однекуд наићи“, да се сећа ко је њу „на Новској планини

сваке ноћи покривао“, „ко је забрањивао да се у десетини псује“, ко је предложио да се њој „даде шињел талијанског официра“, њему се самом причиња да он „заиста и није ништа друго него голуб, обичан питом голуб“ (35). А зар се та страна његове личности не види и кад тражи од куvara да даде оној двојници безазлених домобрана, које је он лично заробио, „дуплу порцију“ хране (23), кад смешта оног „зелембаћа“ (36), изгубљеног и беспомоћног италијанског заробљеника, код своје тетке и мајке на чување?

Слични су и завичајни комични призваци кад Николетина преноси политичке директиве комесара и више команде, па се чуди својим борцима, „клипанима“, што ниједан од њих „не зна да Турци нијесу Турци, него муслимани, наша браћа по крви и језику, иста вјера, бог вас не убио тако бенасте“ (34). Или кад тражи неки смештај за уплашену јеврејску девојчицу, па је храбри говорећи јој: „Ама зашто се бојиш, бог те у шуму окренуо, зашто, реци? Ето, и ја сам Јевреј кô и ти, јесам светог ми Николе“ (95). Најзад, завичајни језик као извориште хумора огледа се и у сусрету Јовице Жежа и Николетине Бурсаћа са црначким пилотом који је искочио из запаљеног америчког авиона. Док се Јовица Жеж чуди појави „печена човјека“ (138), Николетина Бурсаћ га срдачно поздравља: „Добро дошао, гароња мој, у нашу Босну поносну! Савезнице мој рођени!“ (139). А занимљив је и начин на који он убеђује сељаке да су они „савезници радничке класе“ и да ће „фронт радног народа [...] послуже ослобођења владати читавом нашом земљом“: „код нас ће управљати раја сиротиња“ (90). У каквом све правцу комички одзвањају ове Николетине речи, писане неколико година после напада на Бранка Ђопића због јеретичких прича у којима је подвргао подсмеху луксузан живот политичке врхушке?

6. Одвајкада с Насрадин-хоџом

Најзад, шароликост хумористичких увида у природу живота упечатљиво се огледала већ и у његовим причама о Насрадин-хоџи, први пут објављеним у збирци *Борци и дјејун-*

²² *Доживљаји Николејине Бурсаћа*, 17. У даљим наводима из овог дела бројеви страница дати су у основном тексту у заградама.

ци 1939. године.²³ Ту је Ђопић сагледао Насрадин-хоџу као „својту“, као некаквог босанског духовног сабрата Дон Кихота, па у том контексту није можда сувишно присетити се да је књига *Миџел Сервантес* била једно од Ђопићевих раних штива већ у трећем разреду основне школе. У тој књизи, за коју је једва од стрица „искамчио с великом муком два динара“ (Ђопић 1983^b: 10), било је и неколико одломака из *Дон Кихота*, романа о племенитим подухватима сагледаним у комичном окружењу. У том погледу Насрадин-хоџа се помаља као неки временски и просторно далеки, али по суштини своје природе близак сродник колико Бранка Ђопића толико и Сервантесовог витеза тужног лика.

Ђопићева прва прича о Насрадин-хоџи као легендарном комичном јунаку распреда се у правцу брисања свих граница између православаља, католичанства и ислама. У сенци тог глобалног древног раскола Насрадин-хоџино саосећање са мукама и патњама свих својих ближњих има изразито донкихотска обележја. У причи „На границама“ његови верници су спремни да му опросте што „под старост дјетињи“, што му је „драга свакаква шала и маскара“, па чак и што воли „попити“.²⁴ Али не и што неће да гледа „ко је каква вјера“, него се понаша као да му је „вас дуњалук брат – и Влах, и Шокац, и Чивут“, па му се „смије [...] бутум Босна“: „Аутиш Алаха, Насрадин-хоџа, јер нећеш да видиш колика је граница коју је поставио између нас и осталих вјера.“ (144). Како је само могао да дозволи да у његовој појати болује месец дана „онај просјак Миле Драгосавац“, да и не говоримо о томе што су он и његова „ханума сједили по читаве ноћи поред њега“ (144)?

А пред тим тешким оптужбама Насрадин-хоџа се сећа „оних тихих ноћи пуних мјесечине, проведених поред његова узглава“, док га обузима „тиха и лака туга, која продобри и смекша срце“, при помисли како је после смрти Миле Драгосавца опустила појата:

²³ Видети белешку 1.

²⁴ *Бојовници и бјејунци: Насрадин-хоџа*, 144 У даљим наводима из овог циклуса бројеви страница дати су у основном тексту у заградама.

„охладне мјесто гдје је лежао“ (145). У знаку тог сећања он одговара на оптужбе својих верника: „Еј, моје мудре џематлије, кад је Алах ставио границе између нас, погодите онда чије је које жито... Сви су знојеви једнаки и једнако скупи, било наши, било њихови“ (145). Та иста нота дубоке туге, уз једва чујну пратњу шале, огледа се и у причи „Насрадин-хоџина лаж“. Кад навале неизлечиви верници код њега у нади да ће их он излечити својим лечењем, он залуд покушава да побегне од њих. На крају, он се ипак смилује на њихов јад, па почне да их заварава својим врачарским вештинама које му они приписују. А онда једног дана, док пева с мунаре, он осећа да се његов глас „дије с помрчином и с још нечим страшним и моћним што из те тмине вреба и руши се на голорук народ“ (153). Сви који га слушају задивљени су његовим гласом, док се он јада Богу што је, ето, морао да лаже људе и пита га: „Па сад, ко је крив за све ово: Ти или ја, или неко трећи, мени непознат?!...“ (154).

У истом знаку ироничне игре стварности с великодушним намерама живи и његова прича „Пред затвореним вратима“ у којој ће он угледати крвави траг неког болесног старца, који је ноћу покушао да се склони с пута и умро на прагу нечијих затворених врата. Чим дође по мраку својој кући, он оставља широм отворена врата: „Хајте, хајте, улазите сви, има мјеста, није код Насрадин-хоџе тијесно... Голема је и пространа његова кућа ко широко море, може у њу стати вас божји дуњалук...“ (159–160). А та врата неће залуд остати отворена – у „топлој звезданој ноћи“ нечије „лутачко псето“ ће се нечујно „попут сјене“ ушунјати у Насрадин-хоџину кућу и однети му „нове новцате опанке од пријесне говеђе коже“ (160).

И зар се у тим раним причама Бранка Ђопића већ не назире она слика живота као мешавине сузе и смеха, коју ће Ђопић дочаравати у најразличитијим просторима у свом приповедању о мукама и јаду сеоског живота, о варљивим надама у спасоносни бег са свог родног тла, о деци и животињама, о ратним здивањима и догодовштинама, о поратним сусретима урбане и сеоске културе? Као да је ху-

мор био у исти мах и прва и последња линија његове одбране од лица и наличја живота, односно, као што је то и он сам једном приликом истакао:

„Хумор је штит према свим невољама које човјека у животу сналазе. Као дијете сам био врло плашљив и стидљив, а моја хумористичка жица ме извукла из те атмосфере. Ведрином и хумором борио сам се против свих ужаса рата... Има право Михиз: хумором сам лијечио и своје и туђе ране, спасавао човјека и туговао над њим.“ (в. Поповић 1994: 93).

Извори

1. Ђојић, Бранко (1939), *Борци и бјежунци*, Београд: Геца Кон.
2. Ђојић, Бранко (1940), *У светију лејширова и медведа*, Београд: Геца Кон.
3. Ђојић, Бранко (1950), „Ко с ђаволом приче прича“, *Јез*, 21. 10, 2.
4. Ђојић, Бранко (1953), *Приче испод змајевих крила*, Београд: Дечја штампа.
5. Ђојић, Бранко (1983^а), *Бојовници и бјежунци: Под Грмечом; Бојовници и бјежунци; Насрадин-хоџа у Босни; Планиници; Живој у мајли*, Сабрана дела 1, уредник Вук Крњевић, Београд – Сарајево: Просвета – Свјетлост – Веселин Маслеша.
6. Ђојић, Бранко (1983^б), „Сјећање на Николетину“, *Доживљаји Николејине Бурсаћа – Не шујуј бронзана сѝраж*о, Сабрана дела 5, уредник Вук Крњевић, Београд – Сарајево: Просвета – Свјетлост – Веселин Маслеша.
7. Ђојић, Бранко (1983^в), *Глуви баруј*, Сабрана дела 6, уредник Вук Крњевић, Београд – Сарајево: Просвета – Свјетлост – Веселин Маслеша.
8. Ђојић, Бранко (1983^г), *Осма офанзива*, Сабрана дела 8, уредник Вук Крњевић, Београд – Сарајево: Просвета – Свјетлост – Веселин Маслеша.
9. Ђојић, Бранко (1983^д), *Приче испод змајевих крила: У царстѝву лејширова и медведа; Доживљаји мачка Тоше; Приче испод змајевих крила; Дружина јунака*, Сабрана дела 10, уредник Вук Крњевић, Београд –

Сарајево: Просвета – Свјетлост – Веселин Маслеша.

10. Ђојић, Бранко (1983^б), *Босонојо дјеѝињсѝво: „Мој живот и књижевни рад“; Приче занесеној дјечака; Мајареће јодине; Приче ѝарѝизанке; Врѝоломне ѝриче*, Сабрана дела 11, уредник Вук Крњевић, Београд – Сарајево: Просвета – Свјетлост – Веселин Маслеша.
11. Ђојић, Бранко (1988), *Баѝиѝа слезове доје*, приредио Светозар Кољевић, Сарајево: Свјетлост.

Литература

12. Андрић, Иво (1976), „Осатичани“, *Знакови*, Сабрана дела, Књига осма, Београд: Просвета.
13. Ан. (1950), „Јунаштво Бранка Ђојића“, *Борба*, 28. 10, 2.
14. Ђилас, Милован (1983), *Власѝ*, Лондон: Наша реч.
15. Исаковић, Антоније (1985), „Записи о Бранку“, *Бранку Ђојићу – 26. марта 1985*, издање аутора приредили М. Бећковић и Ж. Стојковић, штампа БИГЗ, Београд.
16. Максимовић, Десанка (1985), „Жалиће га цео народ“, *Бранку Ђојићу – 26. марта 1985*, издање аутора приредили М. Бећковић и Ж. Стојковић, штампа БИГЗ, Београд.
17. Ного, Рајко Петров (1989), „Балада о Ђурђевдану – Запис за Вождовачку цркву“, *Лазарева субоѝа*, Београд: Српска књижевна задруга (Мала библиотека СКЗ).
18. Орвел, Џорѝ (2010), *1984*, превела Светлана Стаменић, приређивање, редакција превода и пропратни текстови Светозар Кољевић, Београд: Завод за уѝбенике.
19. Пековић, Ратко (2000), *Суданије Бранку Ђојићу (1959–1960)*, Бања Лука – Београд: Књижевни ателе.
20. Поповић, Радован (1994), *Књиѝа о Ђојићу или ѝуѝ до мостѝа*, Београд: Српска књижевна задруга.
21. Ђосић, Добрица (1985), „Једна је и његова смрт“, *Бранку Ђојићу – 26. марта 1985*, издање аутора приредили М. Бећковић и Ж. Стојковић, штампа БИГЗ, Београд.

ON THE HUMOUR OF BRANKO ĆOPIĆ

Summary

Branko Ćopić's prose largely represents a humouristic mirror of paths and by-paths in his life, from the shepherding days in his childhood, schooling in urban areas and graduating from the faculty in Belgrade to direct insights into the partisan warfare in WWII and the milieu of after-war Belgrade. It is in his early stories such as 'Muka krvava' (Toiling) that we are confronted with comic twists and humouristic hints in depicting the hardship of living in the country. Similarly, in stories 'Zemlja koje nema' (A Non-existent Land) and 'Ni slavan ni strašan' (Neither Famous nor Scary) one can notice an ironic stance in the display of attempts of fleeing home in search for an easier life. His children's stories, such as 'Doživljaji mačka Toše' (The Adventures of Toša the Tomcat, 1954), inspired by his childhood in the country, are peppered with various experiences with animals. Finally, he discloses numerous features of partisan warfare in a humorous way in the collection titled *Doživljaji Nikolettine Bursaća* (The Adventures of Nikolettina Bursach, 1956), as well as encounters of country and urban culture in the novel titled *Osma ofanziva* (The Eighth Offensive, 1964). All these various forms of Ćopić's humour – largely denoting the chasm between 'what we dream about and what goes on around us' – was hinted at in the collection of *Borci i bjegunci* (Soldiers and Deserters, 1939).

svetakol@eunet.rs